

१७६

॥ वाशावपुथमशतकमिदं ॥
जीवकृष्णशर्मसिखितं ॥ ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ प्रणम्य शिरसा विष्णुं त्रैलोक्याधिपतिं प्रभुं ॥
 नाताशास्त्रोद्धृतं वक्ष्ये राजनीतिं समुच्चयम् ॥ १ ॥ अधीत्यैव सिद्धं शास्त्रं न
 होजास्पतितत्त्वतः ॥ धर्मोपदेशवित्तयं कार्यकार्यं भुभाभुभा ॥ २ ॥ तदहं
 संप्रवक्ष्यामि तद्गणहितं काम्यया ॥ येन पुत्रा प्रवर्द्धन्ते मातेव हितकारि
 णी ॥ ३ ॥ मूलसूत्रे प्रवक्ष्यामि चाणकेन तु भाषितं ॥ येन विज्ञातं
 मात्रेण सर्वज्ञत्वं हि जायते ॥ ४ ॥ मूर्खशिष्योपदेशेन दुःखस्त्रीभर
 तो न वा द्विषता संप्रयोगेन यत्पितो यवसीदति ॥ ५ ॥ गुणिभिः सह
 नैवर्क्यं यत्पितो स संकथा ॥ कुलिभिः सह मित्रत्वं कुर्वन्तो नावसीद

समः
॥ १ ॥

ति ॥ ६ ॥ उन्नतानां भुजंगानां मद्यपानां च दन्तिनां ॥ स्त्रीणां राजकुलानां
 च विश्वसंतिगता युवः ॥ ७ ॥ वैरिणा सह विश्वासं यो नरः कर्तुमिच्छति स वृ
 क्षाग्रेषु संसृष्टः पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ८ ॥ धनधात्युपयोगेषु विद्यासंग्रह
 णो भुव ॥ आहारव्यवहारेषु त्यक्तलज्जाः सदा भवेत् ॥ ९ ॥ न गुरोः सदृशी
 माता न गुरोः सदृशः पिता ॥ यस्तारयेन्महाद्यौरं संसारोदधिदुस्तरं ॥ १० ॥
 माता गंगा समंतीर्थं पिता पुष्करमेव वा गुरुः केदारकंतीर्थं माता गं
 गा पुनः पुनः ॥ ११ ॥ विद्यारूपं कुं रूपानां क्षमारूपं तपस्विनां ॥ को
 किलानां स्वरं रूपं नारिरूपं पतिव्रता ॥ १२ ॥ न च विद्या समो वक्षुर्न च

व्याधिसमोरिपुः॥ नचापत्यसमंस्नेहंनवदैवात्परंवलं॥ १३॥ विद्या
 प्रवासिनोमित्रं भार्यामित्रं गृहेषुव॥ आनुरूपैषधमित्रं धर्ममित्रं प
 रत्रव॥ १४॥ दूरधीताविषंविद्या अजीर्णंभोजनंविषं॥ विषंगोष्ठि
 र्दरिद्रस्यवृद्धस्यनरुणीविषं॥ १५॥ अनभ्यासेहिताविद्यातित्यहासे
 र्हताः त्रियः कुबीजेनहतंक्षेत्रं॥ त्वयेषेहितो नृपः॥ १६॥ यस्यपुत्रोन
 विद्वंश्चनभूतेनवपण्डितः॥ अन्धकारं कुलंतस्यनखवन्देवशर्वणि॥
 ॥ १७॥ शर्वणि दीपकश्चतुः पुत्राते दीपको रविः॥ त्रैलोक्यदीपको धर्मः
 कुलदीपकः॥ १८॥ जनेता चोपनेता च यस्तुविद्यां प्रयच्छति॥ अ

इतानृपाः पाठः ४

रामः
॥ २ ॥

नदाता भयत्राता यंचैतेपितरस्मृताः॥ १९॥ गुरुपत्नी राजपत्नी
 मित्रपत्नीतथैवच॥ पत्नीमाता स्वमाता वयंवता माता स्मृताः॥ २०॥
 लालयेत्पंचवर्षाणि दशवर्षाणि ताडयेत्॥ संप्राप्येकोदशेवर्षे पुत्रमित्रव
 दावरेत्॥ २१॥ लालनाद्धरुवोदोषास्ताडनाद्धरुवोगुणः॥ तस्मात्पुत्रंव
 शिष्यंवताडयेन्नलालयेत्॥ २२॥ रुच्यभ्यासो यदि स्यातां पुत्रया
 किंप्रयोजनं॥ तावुभौ यदि तस्यातां पुत्रया किंप्रयोजनं॥ २३॥ पुत्रास्तुवि
 विधेशास्तेनियो ज्ञाः सततं बुधैः॥ नातिना बुद्धिं संपन्ना भवन्ति खलु पूजिताः
 ॥ २४॥ षष्ठपुत्रकिमास्यमपठोभावात्कः॥ पठितः पूज्यते राजा षष्ठपुत्र
 दिनेदिने॥ २५॥ गुणेषु क्रियतां यत्नः॥ किमताम्यत्प्रयोजनं॥ विक्रीयतेन

चंद्राभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ २६ ॥ तरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणं ॥
 गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ २७ ॥ गुणं पृच्छस्व मा रूपं शीलं
 पृच्छस्व मा कुलं ॥ सिद्धिं पृच्छस्व मा विद्यां भोगं पृच्छस्व मा धनं ॥ २८ ॥ अगु
 णस्य हतं रूपं मशीलस्य हतं कुलं ॥ असिद्धे अहता विद्या अभोगस्य हतं धनं
 ॥ २९ ॥ गुणं भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलं ॥ सिद्धिं भूषयते विद्यां भोगं भू
 षयते धनं ॥ ३० ॥ सुकुले योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्यां योजयेत् ॥ व्यसते योज
 येच्छत्रं मित्रं धर्मं न योजयेत् ॥ ३१ ॥ नात्पुत्रशिवो मे हर्ता तिति प्ररसात्
 लं ॥ व्यवसायमहायानां नातिपापमहोदधिः ॥ ३२ ॥ ओकेन वत दहेत्तपादे
 नैकाक्षरेण वा ॥ अवध्यं दिवसं कुयाद् दानाध्ययनकर्मसु ॥ ३३ ॥ योजन

रामः
 ॥ ३ ॥

नानां सहस्राणां वत्सं यांति पिपीलिकाः ॥ अनुद्यन्ते न ते योपि पदमेकं न ग
 छति ॥ ३४ ॥ शनैरर्थाः शनैर्विद्या शनैः पर्वतलं च न ॥ शनैर्द्रुमं श्वकामश्च ॥
 व्यायामश्च शनैः शनैः ॥ ३५ ॥ एकाक्षरपदानां योगं हंता भिमन्यते ॥ आ
 तयोति शतं गत्वा चण्डालेष्वभिजायते ॥ ३६ ॥ पुस्तकं पुस्तकं धीतं नाधीतं गु
 रुरसं निधौ ॥ न शोभते स मा मध्ये जारगर्भ इव त्रियाः ॥ ३७ ॥ शिल्पशैलमना
 लस्यं पाण्डित्यं मित्रसंग्रहं ॥ अचौरहरणं विद्यां च वै ते अक्षयो निधिः ॥ ३८ ॥
 न हि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुणमुच्यते ॥ गुणगुणतः यांति पयोदधिच्युतं
 यथा ॥ ३९ ॥ किंकुलेन विशालेन गुणवान् फल्यते नरः ॥ धनुर्वशविभुद्रो
 पि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ ४० ॥ किंकुलेन विशालेन विद्याहीनस्तु यो नरः ॥

अकुलीनोपिविद्धोश्च देवतैरपि पूज्यते ॥ ४१ ॥ तावार्थिनी भवेद्विद्या
यावत्पातनगच्छति ॥ उतीर्णो वगते पादे नौ कया किं पुनो जनं ॥ ४२ ॥ गुणः
सर्वत्र पूज्यते पितृवंशे निरर्थकः ॥ वासुदेवं नमस्यंति वसुदेवं न केचन ॥ ४३ ॥
गुणः कुर्वन्तु दूरं दूरे पितृसतां सतां ॥ केतकी गन्धमाद्याय स्वयंगच्छ
ति षट्पदाः ॥ ४४ ॥ विद्वत्त्वं च नृपत्वं च न हितु ल्यं पराक्रमे ॥ स्वदेशे पूज्य
ते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ४५ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण विद्या युक्तेन साधु
ना कुलं पुरुषसिंहेन च नृणेन पुकार्यते ॥ ४६ ॥ विद्याया भाजनं कश्चि
त्कश्चिद्व्यस्य भाजनं ॥ उभयोर्भाजनं कश्चित्कश्चित्प्रयभाजनं ॥ ४७ ॥
नमंति फलिनो वृक्षानमंति गुणिनो जनाः ॥ शुष्ककोष्ठं च पूर्ववन्निघ्नते न च

रामः
॥ ४ ॥

नम्यते ॥ ४८ ॥ न हि कर्माणि चत्वारि संध्याकाले पुनोजयेत् ॥ आहो मे धु
नंति दानं ध्याय मेव च ॥ ४९ ॥ आहा राजायते व्याधिर्गर्भात् कुरु
रश्च जायते ॥ अलक्ष्मी कश्च शय्यायां सपाठादायुषः क्षयः ॥ ५० ॥ वेद
वेदांगतत्त्वज्ञो जपहोमपायणः ॥ आशीर्वादपरोति त्वमेव राजः पुरोहितः
॥ ५१ ॥ राज्ञः स्निग्धो महीपालं छिद्रकर्म विवर्जितः ॥ विद्वो व परित्यागी
समदुःखः सुखः समः ॥ ५२ ॥ कुलशीलगुणोपेतः सत्यधर्मपायणः ॥ प्र
वीणः पेशलो दक्षो राजा ध्वक्षो विधीयते ॥ ५३ ॥ कुर्यात्सति न तुष्टं मप्र
गर्भं मनाजवं ॥ अनामं व्यसकर्तारं नाधिपत्येति योजयेत् ॥ ५४ ॥ मूलव
त्तिहितो धीरः सर्वत्र परिक्षकः ॥ अविश्वाव्यवसायी वधर्मो ध्वक्षो विधीय

ने॥ ५५॥ आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वज्ञः प्रियदर्शनः। आर्यशालगुणोपेत
 एष वैद्यो विधीयते॥ ५६॥ पितृपितामहोदक्षः शास्त्रज्ञो मिसूपावकः॥
 भविश्वाकठिनश्चैव सूपकारः प्रशस्यते॥ ५७॥ सकुटुम्बगृहीताभ्यां ल
 घुहस्तोत्रिताक्षः। सर्वशास्त्रसमालोकी एष लेखक उच्यते॥ ५८॥ इंगिता
 कारतत्त्वज्ञो बलवान् प्रियदर्शनः। अष्टमादः सदादक्षः प्रतीहारः स उच्यते
 ॥ ५९॥ समस्तशतशास्त्रज्ञः पण्डितश्च जितश्रमः। धैर्यशौर्यगुणोपेतः से
 नाध्यक्षो विधीयते॥ ६०॥ समस्तहयशास्त्रज्ञो बाहनेष्वपराजितः। शौर्य
 क्षीर्यगुणोपेतः अश्वाध्यक्षो विधीयते॥ ६१॥ मेधावी वाक्पटुः प्राज्ञः
 पारिवित्तोपलक्षकः। धीरो यथोक्तवादी वरुषदूतो विधीयते॥ ६२॥ पार्थिव

रामः
 ॥ ५ ॥

स्वयम्भुवत्सवदाग्निगुणलक्षणां। येन संवर्द्धते राजा भ्रांटागाशस एव व॥ ६३॥
 अतएव कुलीनां ये ये कुर्वन्ति संग्रहं। आदिप्रध्यावसानेषु न ते मास्यन्ति विक्रियां
 ॥ ६४॥ पण्डितेषु गुणाः सर्वे पूर्वोदोषास्तु केवलं। तस्मात्पूर्वसहस्रेषु प्राज्ञ
 एकः प्रशस्यते॥ ६५॥ प्राज्ञेति योज्यमाने तु संति राजसूयो गुणाः। यशः
 स्वर्गतिर्वासश्च पुष्करश्च धनागमः॥ ६६॥ पूर्वोति योज्यमाने तु त्रयोदो
 षा महीयते। अयं शंभुार्थनाशश्च न कोपतनं ध्रुवं॥ ६७॥ तस्माद्भू
 मीश्वरो नित्यं धर्मकामार्थसिद्धये। गुणवन्तं नियोज्येत गुणहीनं विवर्ज
 येत्॥ ६८॥ यत्किं वित्तं कुरुते ऋत्पुः शुभं वा यदि वा शुभं। तेन संवर्द्धते
 राजा सुखं तैर्दुःखं तैरपि॥ ६९॥ यथा हेमपरीक्षेत तापताडनं च दत्तैः।

तथापुरुषमप्येवंकुलशीलेनकर्मणा॥ ७०॥ जातव्यं प्रेषणे भूत्वा वाक्ष
वा व्यसनागमे। आपत्काले तथा मित्रं भार्या च विप्रवक्ष्ये॥ ७१॥ भूत्वा व
रुविधा राज उन्नमा धर्ममध्यमाः। तेनियो ज्ञायथा योग्यं त्रिविधे चैव कर्म
सु॥ ७२॥ आलस्यं मुत्तरं क्रूरं सत्तुं व्यसति न शठं। असंतुष्टमभक्तं च त्व
जेद्भूतं नृणां धियः॥ ७३॥ त्वजेत्स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रं कृपाणां त्वजेत्तु
यणाद्विरोधजस्तस्माच्च कृतनाशनं॥ ७४॥ वामा भार्या सुतो पूर्वः प्र
षको वाक्वित्तारकः। निःस्नेहो वल्युवर्गश्च त्वजेदस्य महत्सुखं॥ ७५॥ त क
श्चित्कस्य विमित्रं न कश्चित्कस्य वित्तु प्रियः। कारणे देव जायते मित्राणि
रिपवस्तथा॥ ७६॥ कार्याधी भजते लोकं तलोकः पारमार्थिकः। वत्सः

रामः
॥ ६॥

क्षीरक्षयं दृष्ट्वा परित्यजति मातरं॥ ७७॥ कुतो व्यसति नोति डा अल्प
स्य कुतो रतिः। कुतः सौख्यं दारिद्र्यस्य दुर्जनस्य कुतः क्षमा॥ ७८॥ तत्क
रस्य कुतो मातं दुर्जनस्य कुतः क्षमा। वेश्या स्त्रीणां कुतः स्नेहः कुतः स
त्वं च काप्रिनां॥ ७९॥ दुर्वलस्य वलं राजा बालानां रुदितं वलं वलं मू
र्खस्य मोतवं सौभाग्यमनृतं वलं॥ ८०॥ अनाथानां दारिद्र्याणां वा
लवृद्धतपस्विनां। अन्यायपरिभूतानां सर्वेषां पार्थिवी गतिः॥ ८१
॥ व्याधितस्यार्थहीनस्य शत्रुप्रिस्त्रासितस्य वा। हृदये शोकदग्धस्य
सुहृद्दर्शनमौषधम्॥ ८२॥ आतुरे व्यसने प्राप्ते दुर्भिक्षे शत्रुविगु

हे ॥ राजहोरे प्रशान्ते वायसिष्ठुति सवाश्ववः ॥ ८३ ॥ भाव भुक्तिर्भुक्ता
 एतां ज्ञातव्या सर्व कर्मसु । भावेन तु मृता कांता भावेन दुहिताननं ॥ ८४ ॥
 न देवो विद्यते काष्ठे पाषाणेन च मृन्मये । भावेषु विद्यते देवस्तस्माद्
 भावो महत्तमः ॥ ८५ ॥ शिष्या एतां देवताचार्यो ज्ञानमाचार्य देवतादे
 वतायोषितां भर्तृब्राह्मणोजनदेवता ॥ ८६ ॥ विषं पश्य यथा व
 हि माचार्यं पश्य देवतां । पृथं पश्य यथा मातापित्रं पश्य यथा सु
 तं ॥ ८७ ॥ गृहं गृहिर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गृहः । पतिरेको
 गृहः स्त्री एतां सर्वस्याप्यगती गृहः ॥ ८८ ॥ उत्तमस्यापि वर्णस्य त्री

रामः
 ॥ ७ ॥

चोपि गृहमागतः । पूजनीयो यथा न्यायं सर्वस्याप्यगती गृहः ॥
 ८९ ॥ देवतां पूजयेद्भक्त्या भक्त्या न दानेन पूजयेत् । भूदप्युजोपवा
 रेण विप्राणां मभिवन्दते ॥ ९० ॥ धर्मस्य मूलं राजानस्तपो मूलं
 च ब्राह्मणम् । ब्राह्मणाय त्रयं पूजयेत्तत्र धर्मः सनातनः ॥ ९१ ॥ आचारे
 फलं ते धर्ममाचारे फलं ते धर्मम् । आचारे फलमाप्नोति ह्यचारे हं त्यल
 क्षणम् ॥ ९२ ॥ भोज्यं भोजनशक्तिश्चरति शक्तिर्वरिष्ठियाः । विप्रवो दान
 शक्तिश्च नान्यस्य तपसः फलम् ॥ ९३ ॥ बाले चैव वरे कर्म प्रति त्वं वतु
 नी वित्तं । फलानामपि यद्वा नां शाश्वतं पतनं भवेत् ॥ ९४ ॥ सुदंष्ट्र
 श्वहतो धर्मः क्रोधेनैव हतं तपः । अदृष्टं च हतं ज्ञानं प्रमादेन हतं श्रुतं

॥ ८५ ॥ अद्योपे गौ हतो होमो हता भुक्ति रसाक्षि वा । उपजी व्याह
ता कल्पा स्वाये धा कं क्रिया हता ॥ ८६ ॥ दारिद्र्या धि दुःखानि
बंधन व्यसना निव । अद्यातुः फलमेतानि तस्माद्दानं विशिष्यते
॥ ८७ ॥ पुलका इव धा न्येषु पुत्रि का इव जंतुषु । ता दृशा स्ते मनुष्ये
षु ये च धर्मवहिः कृताः ॥ ८८ ॥ त्वज दुर्जन संसर्गं भज साधु समा
गमं । कुरु पुण्यमहो एवं स्मरन्ति त्वप्रति त्वतां ॥ ८९ ॥ १०० ॥ ॥
इति श्री वाण क्ये सार संग्रहे प्रथम शतकं समाप्तम् ॥ ॐ ॥

समः
॥ ८ ॥